

A. LYBERIS

ŽODŽIŲ ATRANKOS PROBLEMA „DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE“

J. Jablonskis savo 1901 m. parašytos „Lietviškos gramatikos“ prakalboje yra skundėsis, kad „lietuvių rašomoji kalba dar nėra išdirbtą“, kad joje yra dar daug „svyrinėjimų“. Praėjo apie 80 m. nuo tos gramatikos pasirodymo, per tą laiką lietuvių literatūrinę kalba smarkiai išaugo, jos leksika praturtėjo, nusistovėjo tvirtesni jos gramatikos, rašybos, kirčiavimo, tarties, stilistikos ir kt. dėsniai, bet „svyrinėjimų“ įvairiose kalbos srityse pasitaiko ir dabar. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“¹ (toliau DŽ) uždavinys — padėti įveikti tuos „svyrinėjimus“, atlikti svarbų kalbos norminimo darbą, visų pirma leksikos srityje.

DŽ neturi tiksls apimti visą lietuvių kalbos žodžių lobį, visus lietuvių liaudies kalbos ir bet kada parašytų raštų žodžius. Jo tikslas — pateikti pirmiausia dabartinės literatūrinės lietuvių kalbos žodžius, nurodyti jų pagrindines formas, rašybą, kirčiavimą, paaiškinti žodžių reikšmes ir jas pailiustruoti trumpais būdingais pavyzdžiais.

Sudarant DŽ, vienas iš svarbiausių klausimų — žodyno sudėties, jo žodžių sąrašo nustatymas. Atliekant žodžių atranką, sunkumai kyla iš pačios leksinės kalbos sudėties įvairumo. Mat žodžiai savo struktūra, daryba, prasminiais ir sintaksiškais santykiais, savo junglumu, chronologinėmis, socialinėmis ir loginėmis ypatybėmis yra labai nevienodi. Žodžių atrankos klausimas dar labiau komplikuojasi, turint galvoje literatūrinę kalbą, apimančią ir rašomąją, ir šnekamąją kalbą. Be to, žodyne turi būti respektuojama ne tik aktyvioji žodžių atsarga, būdinga visam kalbančių kolektyvui, bet ir pasyvioji atsarga, kuri tam tikru kiekiu taip pat turi įeiti į norminį žodyną.

Vienas iš sunkiausių DŽ sudarymo problemų — ne „visuotinių“, ne „norminių“ leksikos elementų įtraukimas į žodyną. Daugiausia sunkumų kelia dialektinė leksika, kuri tolydžio plaukia į literatūrinę kalbą, įvairindama ją naujais nominatyviniais, stilistiniais ir kitais elementais. Apskritai tarmės buvo ir yra geriausias lietuvių literatūrinės kalbos papildymo šaltinis. Šiandien daug kam nė į galvą neateina, kad tokie paprasti žodžiai kaip *kaina*, *prekė*, *rūšis*, *derva*, *sija*, *skarda* ir kt. yra buvę toli gražu ne literatūrinės kalbos žodžiai. Skverbdamiesi į literatūrinę kalbą, tarmių bei šnekamosios kalbos žodžiai rodo nepaliaujamą josios resursų augimą, kartu leksikos atsinaujinimo ir demokratėjimo procesą. Nuolatinė literatūrinės kalbos ir tarmių sąveika kelia leksikografams nelengvą tarmybų atrankos problemą, verčia juos ieškoti patikimų žodžių atrankos kriterijų. Svarbiausias DŽ žodžių atrankos

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. — V., 1972.

kriterijus – žodžių įsigalėjimas, jų vartojimo platumas literatūrinėje kalboje. Jei kuris tarminis žodis ar posakis yra vartojamas tik vieno ar dviejų rašytojų vaikaluose, tai jis paprastai nededamas į žodyną. Pavyzdžiu, žodžiai *krioklinis* „réksnys“, *išgyveñčius* „nuskurdėlis“ vartojami tik I. Simonaitytės raštuose ir pagrįstai į DŽ nededami. Bet žodis *lénkė* „klonis, slénys“ vartojamas ne tik I. Simonaitytės, bet ir Lazdynų Pelėdos, Žemaitės, Valančiaus, Vaižganto ir kt. rašytojų veikalose ir pagrįstai įtrauktas į DŽ. Daugelis tarminių žodžių seniai vartojami grožiniuose kūriniuose kaip stilistinė priemonė sukurti vėtos koloritui ar pavaizduoti realiam kaimo žmonių gyvenimui. Dalis jų atlieka etnografizmų funkcijas, kiti susiję su vėtos žmonių buitimis bei papročiais, kai kurie yra įgiję net terminologinių reikšmių, pvz.: *darýtinis* „toks dzūkų valgis iš varškės“, *luðkas* „kūjis žuvims pritrenkti po ledu“, *góža* „lūžtančių jūros bangų eilė“, *salpà* „užliejamuo paupio vieta“. Dzūkų žodis *nudiënis* dabar dažnai vartojamas spaudoje kaip pakaitas sinonimiui „šiandieninis“. Kad tarmybės plinta literatūrinėje kalboje, daug lemia ir socialinės priežastys. Literatūrinės kalbos vartotojas dabar darosi visa tauta – žmonės ne tik iš miestų, bet ypač iš kaimų, visi tie, kurie gerai moka savo tarmes.

Negalima pasakyti, kad tarmybų pateikimas DŽ yra atliktas visiškai tobulai ir kad nieko negalima čia pakeisti. Tame žodyne tarmybų su pažymomis žem. (žemaičių), ryt. (rytų aukštaičių), vak. (vakarų aukštaičių), dz. (dzūkų) arba tiesiog tarm. (tarminis) yra pateikta per 2000. Atrodo, kad šis skaičius galėtų būti daug mažesnis. Daugelis DŽ pateiktų tarminių žodžių galėtų likti vien daugiatomiame „Lietvių kalbos žodyne“, nes plačiau jie neįsigalėjė literatūrinėje kalboje. Štai pluoštelis tokių pavyzdžių: 1) žemaičių: *aigara* „šapas, šiaudelis; truputis“, *aímata* „išdykavimas; pokstai; išdykėlis“, *céižti* „kirsti, mušti“, *čiópa* „kas čiupinėjasi, čiupna, gaišlys“, *dýkas* „išdykės, pasileidės“, *dräkoti* „mindyti, niokoti“, *drežēti* „šykšteti, gailėtis“, *dugnõlis* „storoji žarna“, *gägré* „apsileidėlis, nevala“, *gýbená* „kas nugeibės, nusibaigėlis“, *glimùs* „glitus“, *gramañtas* „grumstas, luitas“, *gùdnoréle* „dilgélė“, *gvìzdé* „nerimta moteris, pliuškė“, *ístingu* „iš karto, tuo pradėjimu“, *ývas* „apuokas“, *kerežytis* „bartis, vaidytis“, *klánkis* „skambalas“, *klekméné* „painiava; sumišimas; rüpestis“, *klióka* „ištižėlis; plepys“, *kliöpti* „godžiai srėbti, gerti“, *kliurmaî* „drumzlės, padugnės“, *kréištis* „spirtis, priešintis; késintis“, *krùpè* „rupūžė“, *kumpõsas* „kumpai nuaugės medis ar žmogus; kreivys“, *nákabis* „velnias“, *otrùs* „jautrus, opus; uolus“, *páitvétis* „sirgti, galuotis“, *pýlè* „antis“, *pùtelis* „putinas“, *rùbulti* „ritinti, vynioti“, *skaudùs* „šykštus“, *snópis* „apsnūdėlis“, *spágas* „lašas“, *strùbas* „striukas, trumpas“, *šatrùs* „gyvas, mitrus“, *štikti* „spéti“, *vambolë* „juodvabalas“, *vařtas* „vasarojus“, *žagatà* „šarka“, *žëbelès* „niekai“, *žvygsótí* „spindėti“; 2) rytų aukštaičių: *áigytì* „badyti, daigytì“, *akéivos* „burtai, akių apgaulé“, *akývas* „akylas“, *atšiūžus* „šlykštus“, *bilčius* „barimas, baudimas“, *čečiúoti* „kapoti, lesti; čaižyti“, *dangõjus* „drabužiai, apsidengimas“, *drýžti* „sunkiai nešti, vilkti“, *duõgas* „protas, nuovoka“, *gaímaras* „gaišlys; tinginys“, *gývakaras* „kas silpnas, vos gyvas“, *griaunà* „duonos žiaunė, žiauberé“, *íisas* „trumpas“, *ísidas* „uzkurys“, *jóvaidas* „padauža, pabalda“, *kepëšyti* „prieš kalbėti, ginčytis“, *krovótì* „kraustytis, dėlioti“, *likštis* „yda, trükumas“, *máidara* „nerimtas žmogus“, *mazgõlis* „mazgoté“, *mëkena* „nerangus žmogus, ištižėlis“, *mugóti* „klampoti“, *páivyti*

„mušti, pliekti“, *párpelai* „kukuliai“, *péikštus* „opus, jautrus“, *pratége* „tuščias tarpas“, *pūris* „pūzras, supuvęs medis“, *pūžas* „kas mažas, storas“, *sébinti* „taupyt“, *sinkus* „smulkus“, *slistis* „akiu apgaulė“, *spandà* „ramstis“, *svóti* „brukti, siūlyti“, *šlāimas* „atšlaimas“, *šlainùs* „nuolaidus, nestatus“, *švidras* „sūkurys, viesulas“, *táinioti* „raizgyti, narplioti“, *úonioti* „uostyti“; 3) vakarų aukštaičių: *ãmas* „žadas, balsas“, *būgė* „klampyné; buza“, *čiuñcyti* „vilkinti, delsti“, *črti* „skurshti, neaugti, nykti“, *dulbsti* „pamažu dirbt, kuitis“, *gneizà* „terlius“, *gruñas* „plikas, grynas“, *kiútena* „apkiautėlis, apsileidėlis“, *kriaükalas* „grumstas“, *legóti* „godžiai ryt, ésti“, *maištrium* „mišriai, maišytai“; 4) dzükų: *aivà* „pakanktē“, *dy-läte* „gaištis“, *dvélüoti* „sunkiai kvépuoti“, *grauzdùs* „piktas, šiurkštus“, *güzóti* „storai, šiltai rengti, tuloti“, *kivinklas* „kliūtis; negerové“, *kupùrna* „kupstas, velé-na“, *kvõkšti* „užkimusu balsu kalbèti; švokšti“, *liùlys* „vabalas, bužys“ ir kt.

Veltui šių žodžių ieškotume kelių rašytojų raštuose. Plačiau jie neįsigalėjo literatūrinėje kalboje. Žodyno sudarytojų pastangos tuos žodžius paskleisti literatūrinėje kalboje nebuvo sėkminges. Pagrindinė to priežastis – jų retumas, buvimas kalboje iprastesniu pakaitalu.

Artimi tarmybëms yra šnekamosios kalbos žodžiai (*šnek.*). Gaila, kad jie plačiau neaptarti DŽ įvade. Apie juos tiek trumpai galima pasakyti – tai žodžiai, pasižymintys išraiškos laisvumu, nevaržlumu, kartais net šiurkštumu ar pašaipumu. Dažnai jie turi menkinamajį ar niekinamajį atspalvį, nusako ką nors raiškiai, hiperboliškai, pvz.: *bóba*, *pati* „žmona“, *sénis*, *pàts* „vyras“, *kiñsti*, *kiřsti*, *kuõpti* „godžiai, daug valgyti“, *kùrti*, *máuti*, *šveïsti* „greitai bégti“ ir kt. Šnekamosios kalbos žodžiai dažnai esti teritorinj slenkstį peržengusios tarmybës, ir tiksliai juos išskirti kartais gana sunku ar tiesiog neįmanoma². Jų DŽ pateikta per 2000, bet didelė jų dalis yra grynos tarmybës, pvz.: *ardà* „rietenos, nesutarimas“, *arénti* „urgzti, loti“, *bàbaliuoti* „niekus kalbèti, veblèti“, *bákoti* „kimšti, kišti“, *baldà* „trankymasis, baldymasis; vargas, rüpestis“, *bigé* „atšipès peilis; trumpa uodega“, *bíznas* „be uodegos; trumpas, striukas“, *blazgätyti* „pliaukšti, keikti; gainioti; trankytis“, *čiunkúoti* „minkyti, grūsti; teliūskuoti; sùpuoti“, *dýkbandé* „jaunikliai, nenaudojami gyvulliai“, *diñderis* „tinginys, valkata“, *driumbèti* „su triukšmu bégti; dundéti“, *gañgarioti* „vaikštinéti“, *góglia*, *góželis* „zioplys“, *gúra* „didelis, linktelėjës žmogus“, *jùšinti* „judinti, kušinti“, *kékšis* „kartis su kabliu, kobinys“, *keméža* „ištijelis; ne-úžauga“, *kèrežioti* „nevirkrai eiti, žergloti; kraut, rioglanti“, *kevëkšlinti* „pamažu eiti“, *kibýklas* „sulūžes, suiręs daiktas, griozdas“, *kibiñklas* „kliūtis; nesantaika“, *kiketa* „juokas; kas juokiasi“, *kiusnóti* „ristele joti“, *klibindà* „iškleręs daiktas; šlubis“, *klübunduoti* „sunkiai, klupčiojant eiti“, *knióša* „apkavaišelis, liurbis“, *kniū-rà* „paniurėlis; verksnys“, *kvánka* „vėpla, žiopla“, *letëžis* „menkas pyragas; ištijelis“, *maulióti* „klampoti“, *mugulýs* „nenuorama“, *mùkulas* „gumulas“, *pliovà* „pliauškalius“, *repéža* „kas mažas, nevikrus“, *švajùs* „plepus“, *švóti* „plepèti“, *talavýkas* „plepys, tauškalius“, *tiřvinti* „sunkiai nešti, tempti“, *vädala* „valkata“, *zýkti* „zirzti“, *žliūgas* „kas imirkës; purvynas“ ir kt. Tolesniuose DŽ leidimuose jų galima būtų iš viso nedéti ar bent pakeisti jų stilistines pažymas.

² Pikčilingis J. Stilistika. – V., 1975, t. 2, p. 97.

I DŽ idėta apie 250 žodžių su pažyma *psn.* Tai pasenę žodžiai ar jų formos, vadinamieji archaizmai, pvz.: *brotis* „*brolis*“, *gyvatà* „*gyvybè*; *gyvenimas*“, *kalinys* „*kaléjimas*“, *kodrin* „*kodél*“ (néra idéto *todrin* „*todél*“!), *namópi* „*namų link*“, *savèspi* „*prie savęs, i save*“ ir kt. Tie žodžiai retkarčiais pasitaiko grožinėje literatūroje kaip stilistinė priemonė sukurti istoriniams koloritui ar perteikti senovės dvasiai. Dalis archaizmų, pateiktų DŽ, yra seniai išėję iš vartosenos žodžiai, pvz.: *bázmas* „*daugybè, aibè*“, *nařas* „*pyktis, īnirtimas*“, *pádúksis* „*viltis, pasitikéjimas*“, *prekijas* „*pirklys*“, *răštininkas* „*rašytojas*“, *săvastis* „*nuosavybè*“, *tvarinys* „*kûrinys*“, *vaizbà* „*prekyba*“, *větušas* „*senas*“, *viešë* „*kiemas, sodyba*“ ir kt. Norminio tipo žodynai nuo jų turbūt reikėtų atsisakyti, nes jie dabar nebevartojami. Charakterizuojant pasenusius žodžius, DŽ padaryta tam tikrą netikslumą. Ta pačia pažyma *psn.* kartais žymimi ne tik pasenę žodžiai – archaizmai, bet ir žodžiai, žymintys praėjusio gyvenimo reiškinius, senovinę žmonių būtij, pvz.: *põnas, ponyà, panélè, kūmas, prăşumas, prieglauda, převaizdas, prakilnýbè, kvortà, márgas „0,5 ha“, valăkas, pagálvę „asmens mokesčis“, egzekucija, licitacija, liokajus* ir kt. Šie žodžiai nera pasenę, jiems kitų pakaitalų neturime, pasenusios téra jais žymimos sąvokos, reiškiniai. Tad tiksliau būtų vartoti šiam reikalui dvi pažymas: *arch. (archaizmas)* – pasenęs žodis, jo forma, posakis ir *psn.* – pasenęs, išėjęs iš apyvartos daiktas, reiškinys, sąvoka.

Pasenusių ir nereikalingų literatūrinei kalbai svetimybì DŽ pateiktas minimalus kiekis (*pečius, kakalys, kăštas, prosas* ir kt.). Svetimybès, kurios pasitaino tautosakoje ir grožinės literatūros kūriniuose tam tikrais stiliaus sumetimais, gali būti skaitytojams labai informatyvios. Akad. L. Šcerba mano, kad „neigiamą kalbos medžiaga, mokamai parinkta ir pateikta norminiame žodyne su tam tikromis pažymomis, gali būti labai naudinga ypač kovai su laisvais, bet nevertotinais žodžių junginiais“³. Lietuvių kalboje tam reikalui yra išleistas *specialus leidinys*⁴, todél plėsti svetimybì skaičių DŽ nera būtina.

Tarybinės santvarkos laikotarpiu labai išaugo lietuvių terminija. Šiame techninės-mokslinės revoliucijos amžiuje į lietuvių kalbą išsiveržė didžulis kiekis speciaлиų pavadinimų – terminų, reiškiančių įvairias mokslo, meno, technikos, gamybos, kultūros ir visuomenės gyvenimo sąvokas. Jau turime daugiau kaip 30 įvairiausių terminų žodynų. Terminų jau pasidare kelios dešimtys tūkstančių, ir tas skaičius vis didėja. Jų pateikimas bendruosiuose žodynose sudaro vieną iš sunkiausių problemų. Leksikografiniame darbe čia reiškiasi įvairiausios tendencijos: vieni leksikografai siūlo visus terminus dėti į bendruosius žodynus, kiti – iš viso jų nedėti, kadangi jų visų aprėpti joks žodynas negali⁵. Prieš šias kraštutines tendencijas dabar keliamas uždavinys – surasti kriterijus, kuriais remiantis galima būtų sudaryti lanksčią terminų pateikimo metodiką bendruosiuose žodynose. I bendruosius žodynus siūloma įtraukti tik tuos terminus, kurie, būdami specialūs, kartu yra li-

³ Щерба Л. В. Опыты общей теории лексикографии. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974, с. 288.

⁴ Kalbos praktikos patarimai. – V., 1976.

⁵ Князькова Г. П. К проблеме отбора слов в словарях. – В кн.: Современность и словари. Л., 1978, с. 20.

teratūrinės kalbos nuosavybė. Žiūrima, kaip plačiai koks terminas yra įsigalėjęs kalboje. Jei jis vartojamas ne tik specialiojoje literatūroje, bet ir publicistikoje, spaudoje, grožiniuose kūriniuose, tai yra pagrindas jį įtraukti į bendruosius žodynus. Pirmenybė turi būti teikiama tiems terminams, kurie vartojami keliose mokslo šakose, pvz.: *elementas*, *etapas*, *reakcija*, *sfera*, *ieškinys*, *itampa* ir kt. Ypač reikia atsižvelgti į vidurinių mokyklų vadovelius, nes juose vartojami terminai yra patys bendriausi ir reikalingiausi. Taip pat turi būti atsižvelgiama į netermininius jų pozymius — į jų vaizdingumą, emocionalumą, į galėjimą sudaryti palyginimus, pastovių žodžių junginius. Terminų atrankos sunkumams įveikti gali būti naudojami ir kiti kriterijai, pavyzdžiu, terminų aktualumo ir jų visuomeninės reikšmės kriterijai. Dabartiniame gyvenime labai aktualūs pasidarė sporto, kosmonautikos, elektronikos, branduolinės fizikos, kibernetikos ir kt. terminai. Pastebėta, kad į visuotinę vartoseną greičiau prasiskverbia tie terminai, kurie žymi giminines, o ne rūšines sąvokas. Todėl mašinų, prietaisų, aparatų pavadinimai dažniau dedami į žodynus kaip tų mašinų, prietaisų dalių pavadinimai.

DŽ labai nevienodu mastu pateikiami terminai — iš vienų specialių sričių jų pateikta po kelis šimtus, o iš kitų sričių vos po vieną kitą. Žemiau pateikiamas sąrašas rodo terminų kiekybinį santykį DŽ.

botanika	— 718 (žodžiai)	geometrija	— 28
technika	— 230	ekonomika	— 24
medicina	— 149	filosofija	— 23
chemija	— 103	architektūra	— 14
istorija	— 97	etnografija	— 13
gramatika	— 90	astronomija	— 10
kariniai term.	— 83	veterinarija	— 8
matematika	— 82	žemdirbystė	— 8
fizika	— 80	farmacijos	— 7
lingvistika	— 74	finansai	— 6
sportas	— 73	agronomija	— 3
anatomija	— 72	fiziologija	— 3
literatūra	— 62	folkloras	— 3
muzika	— 61	komercija	— 3
bažnytiniai	— 60	mitologija	— 3
kulinarija	— 48	tekstilė	— 3
specialūs	— 40	fotografija	— 2
biologija	— 36	aviacija	— 2
teisė	— 34	mineralogija	— 1
geografija	— 32	psychologija	— 1
politika	— 29	statyba	— 1

Terminų, pažymėtų šiomis pažymomis DŽ susidaro apie 2500. Prie šio skaičiaus reikėtų pridėti dar apie 400 terminų, kurie neturi pažymų, bet jas atstoja atitinkami apibrėžimai. Tuo būdu terminų DŽ susidaro apie 2900, arba 5% viso žodžių skaičiaus. Tai nėra didelis skaičius, lyginant su kitų kalbų žodynais (pvz., L. Stupino apskaičiavimu, anglų Websterio žodyne jų pateikta apie 23%⁶).

⁶ Ступин Л. П. Некоторые замечания в связи с работой над новым академическим словарем. — Вестн. ЛГУ. 1975, т. 8, вып. 2, с. 150.

Kaip matome iš sąrašo, DŽ trūksta terminų iš elektronikos, hidrologijos, meteorologijos, tipografijos, laivininkystės ir kitų sričių. Iš statybos, agronomijos, žemdirbystės ir kt. pateikta vos po vieną ar keletą. Kylo klausimas, ar reikalinga pažyma toms srityms, kurioms teduodama po keletą terminų. Nors sutrumpinimų sąraše figūruoja pedagogika, bet nėra Žodyne né vieno žodžio, pažymėto tuo sutrumpinimu. Antra vertus, sutrumpinimų sąraše nėra *mišk.* (miškininkystė) ir *log.* (logika) pažymų, bet žodyno tekste jos retkarčiais pasitaiko (žr.: *proskiebis*, *silogizmas*).

Kaip kiekviename dideliame darbe, taip ir DŽ pasitaiko nenuoseklumų, praleidimų, pvz., gausiai pateikiami gyvulių ir paukščių jauniklių pavadinimai: *kačiukas*, „*kačių jauniklis*“, *šuniukas*, „*šunų jauniklis*“, *tigriukas*, *pelėdžiukas*, *pempiukas* ir kt., bet nėra *kiškiukas* (nors *zuikiukas* įdėtas), nėra *peliukas* (nors yra *žiurkiukas*), nėra *kregždžiukas* ir kt.

Kaip matėme iš sąrašo, gausiausiai iš terminų pateikiami augalų pavadinimai, bet trūksta kai kurių gerai sodininkams žinomų obelų veislių pavadinimų: *kriaušinis*, *molinis*, *pėpinas*, *vėlsis* ir kt. Trūksta kai kurių gerai gėlininkams žinomų dekoratyvių augalų ir gėlių pavadinimų: *arónija*, *hortenžija*, *gerbera*, *puošmedis*, *siendriekė* ir kt. Žodynų reikėtų papildyti ir kitais dabar plačiai vartojamais terminais: *aerozolis chem.*, *aktuāliaj*, *aukštalipys*, -č, *greičkelis*, *informātika*, *kampuōtis tech.*, *krimplinas tekst*, *skriejikas tēch.* ir net kai kuriais dabar buitinėje kalboje vartojamais žodžiais: *atostogpinigiai*, *aulinukai*, „*batai su trumpais auliukais*“, *degalinė*, „*benzino kolonelė*“, *išradýba*, *meřlė*, *pakuočtė*, *pėdūkė*, „*trumpha pėdos kokinė*“, *pynutė*, „*pinta bandelė*“, *poilsiavietė*, *šliaužtinukai*, „*kūdikio kelnaitės*“, *tāksininkas*, -ė, *vardātėviai*, *žuklāvietė* ir kt.

Gyvas darosi fonetinių bei morfologinių žodžių variantų atrankos reikalas. DŽ jų pateikta per tūkstantį, dauguma su norminamaja nuoroda žr. (=žiurėk), kiti ir be tos nuorodos. Nemaža tų variantų dalis – jau seniai iš literatūrinės kalbos vartosenos išėjė žodžiai, pvz.: *ankstýbas* – ankstyvas, *báile* – baimė, *dalgé* – dalgis, *driežlas* – driežas, *dúksauti* – dūsauti, *dulsús* – duslus, *dumburýs* – duburys, *kalčià* – kaltė, *kerébla* – kerépla, *klienas* – lieknas, *skomà*, *skômas* – skonis, *ruišas* – raišas, *skraītas* – skreitas, *spiētlis* – spiečius ir kt. Vargu, ar jie bedėtini į tolesnius DŽ leidimus.

Nemaža sunkumų DŽ sudarytojams kelia veiksmažodinių daiktavaržių, vadinančių „*nomina actionis*“ ir „*nomina agentis*“ atranka. Jeigu jie neturi kokios išskirtinės reikšmės, DŽ dedami prie veiksmažodžių, iš kurių jie padaryti, jei turi kokią išskirtinę ar terminologinę reikšmę, dedami skyrium antraštiniais žodžiais. Kai kurie skaitytojai savo laiškuose DŽ redaccinei kolegijai yra priekaištavę, kad tie daiktavardžiai yra labai nevienodai pateikiami žodyne – prie vienų veiksmažodžių jie sudėti, prie kitų jų nėra. Toks nevienodus esą tēsiasi per visą žodyną. Jie siūlo prie visų veiksmažodžių be išimties pateikti „*nomina actionis*“ ir „*nomina agentis*“. Ką galima į tai atsakyti? Veiksmažodiniai daiktavardžiai yra tokie išprasti, kad juos galima pasidaryti kone iš kiekvieno veiksmažodžio ir pateikti žodyne. Taip yra darę kai kurie senieji žodyninkai (Fr. Kuršaitis, G. Neselmanas). Galimas ir priešingas atvejis. Kadangi jų daryba labai paprasta, o reikšmės

savaime suprantamos, jų iš viso neverta dėti į žodyną. Atrodo, kad nei viena, nei kita nuomonė nepriimtina. Mechaniškas jų sudarinėjimas ir dėliojimas prie kiekvieno veiksmožodžio veda į nesamū ir nereikalingų žodžių kūrimą. Antra vertus, jų atmetimas yra priešingas kalbos praktikai – juk didžioji jų dalis plačiai žinomi ir vartojami žodžiai. Tad geriausia čia vadovautis bendraisiais žodžių atrankos principais: į DŽ dėti tik tuos, kurie žinomi ir vartojami kalboje, kuriuos galima, reikaliui esant, paremti gyvais pavyzdžiais.

Gausūs lietuvių kalboje yra būdvardžiai su priesagomis *-inis*, *-ė*, *-iškas*, *-a*. Jie gali būti sudaryti kone iš kiekvieno ypač konkrečios reikšmės daiktavardžio. Būdvardžiai su priesaga *-inis*, *-ė* daromi ir iš pačių būdvardžių (*saldus* – *saldinis*), iš skaitvardžių (*pirmas* – *pirminis*), iš dalyvių (*dirbtas* – *dirbtinis*) ir net iš prieveiksmių bei prielinksnių (*iš anksto* – *išankstinis*, *aplink* – *aplinkinis*). Jų aiškinimas DŽ dažniausiai téra nuorodinis – strėlės ženklu nurodoma, iš kokio pagrindinio žodžio jie padaryti. Norint surauputi vietą, būdvardžius su priesagomis *-inis*, *-ė*, *-iškas*, *-a*, jei jie neturi kokios išskirtinės reikšmės, galima būtų pateikti lygiai taip, kaip „*nomina actionis*“ ir „*nomina agentis*“, t.y. tame pačiame lizde žodžių, iš kurių jie padaryti. Būtų dar vienas rezervas, ieškant vietas reikalingesniems žodžiams.

I tolimesnius DŽ leidimus turi būti mažiau dedama savaime suprantamos darybos sudurtinių žodžių, pvz.: *baltakāklis*, *-ė*, „su baltu kaklu“, *juodaspařnis*, *-ė*, „su juodais sparnais“, *penkiolikamētis*, *-ė*, „penkiolikos metų“ ir kt. Visus panašios darybos žodžius sudėti į DŽ ne tik neįmanoma, bet ir nebūtina, nes jų reikšmė skaitytojui aiški iš sudedamuju komponentu. DŽ praktikuojama tokų žodžių pateikti tik pirmajį komponentą su brūkšneliu gale ir paaiskinti, ką reiškia su juo sudurti žodžiai, pvz. *daugia-* „sudurtiniuose žodžiuose pažymi ko daugumą, gausumą“. Toliau antraštiniais žodžiais su *daugia-* pateikiama tik išskirtines ar terminologines reikšmes turintys žodžiai, pvz.: *daugiäkampis*, *daugiäkovė*, *daugiastäklininkis* ir kt., o nuo visų kitų atsisakoma. Tokių žodžių aiškinimo praktika DŽ tolesniuose leidiniuose turi būti daugiau naudojama. Tuo būdu galima būtų surauputi vietas reikalingesniems žodžiams.

DŽ skyrium dedami ir aiškinami žodžių priešdėliai. Žinant priešdėlio reikšmes, lengva suprasti, ką kuris tą priešdėlį turintis žodis reiškia. Ne mažiau svarbias funkcijas kaip priešdėliai kalboje atlieka ir priesagos. Kai kurios iš jų dabartinėje lietuvių kalboje yra labai produktyvios. Su daiktavardžių priesagomis *-ininkas*, *-umas*, *-yba*, *-ybė*, *-ykla*, *-iklis*, *-uvas* ir kt. dabar daromasi labai daug naujų žodžių. Labai produktyvios yra būdvardžių *-inis*, *-iškas*, *-ingas*, *-uotas*, *-otas*, *-ėtas* priesagos. Tad iškyla reikalas panašiai kaip priešdėlius pateikti DŽ ir priesagas. Bet priesagų lietuvių kalboje yra labai daug. Vien daiktavardžių priesagų akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (I d.) duota per 600. Visas priesagas surašyti ir išaiškinti mažos apimties žodyne neįmanoma. Vis dėlto pačias produktyviausias, dažniausiai vartojamas priesagas būtų labai pravartu paaiskinti žodyne. DŽ galima būtų pateikti apie 30 daiktavardžių, apie 20 būdvardžių ir apie 10 veiksmoždzių priesagų.

Visa tai rodo, kad tolesni DŽ leidimai turi būti tolydžio tobulinami tiek žodžių atrankos, tiek variantų pateikimo ir kitais atžvilgiais. Nemažas DŽ tobulinimo darbas atliktas, lyginant antrąjį leidimą su pirmuoju (1954 m.). Tolesnis DŽ tobulinimo darbas turi būti tesiamas jau vien dėl to, kad kalba nepaliaujamai kinta, vystosi, joje atsiranda vis naujų žodžių ir posakių. Tam darbui turi būti ruošiamasi iš anksto, tiek renkant aktualią medžiagą žodynui, tiek aptariant įvairius leksikografinius klausimus. Išigalint kalbotyroje tiksliesiems metodams, daug dėmesio skiriama dažnumo žodynams, kurių nauda žodžių atrankai neabejotina. Tik lig šiol niekas platesnės apimties lietuvių kalbos dažnumo žodynų nesudariniėja. Kaip rodo leksikografijos istorija, viena iš svarbiausių sąlygų sukurti geriemis nacionalinės kalbos aiškinamiesiems žodynams – leksikografinių tradicijų nenutrūkstumumas, atsižvelgimas į kalbos raidos tendencijas, ypač į naujausiu gramatinių, stilistinių, leksikologinių bei leksikologinių problemų sprendimą.

ПРОБЛЕМА ОТБОРА СЛОВ В „СЛОВАРЕ СОВРЕМЕННОГО ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА“

Резюме

При составлении „Словаря современного литовского языка“ одна из важнейших проблем – включение в словарный состав не „всеобщих“ пластов лексики. Особенно много трудностей представляет диалектная лексика, которая непрерывно проникает в литературный язык. В Словаре, по-видимому, слишком много диалектных слов. Некоторые слова, обозначенные пометкой *šnek.* (разговорное), могут быть отнесены к числу диалектизмов.

Не всегда точно в Словаре устарелые слова (архаизмы) отмежевываются от слов, которые обозначают устарелые понятия, явления.

По сравнению с другими пластами лексики Словарь должен быть пополнен актуальными научными терминами и специальными словами из областей сельского хозяйства, строительства, космонавтики, кибернетики и др.

Слишком обильно в Словаре представлены фонетические и морфологические варианты слов, так как некоторые из них очень редко употребляются в современном литературном языке.

Полезно было бы выделить в отдельные словарные статьи некоторые более часто употребляемые суффиксы литовских слов, как это сделано с глагольными префиксами.

Поскольку живой язык постоянно развивается и меняется, состав словаря должен неоднократно пересматриваться и пополняться новыми словами и оборотами речи.

Важнейшими условиями создания хорошего Словаря являются учет опыта прошлого и использование новейших лексикографических, грамматических, стилистических и других достижений языкоznания.